

זוטות והערות

לרעש של שנת 1546 בארץ-ישראל

במאמרו "הרעש בא"י ביאנואר 1546", ידיעות, שנה י"ט, חוברות א—ב, (תשט"ו) עמ' 29—34, מפרסם ח. ביינארט תעודה ספרדית, שגילה במחלקה לכתבי-יד של הספרייה הלאומית במדריד, על הרעש הגדול של שנת 1546 בא"י. לדעת מפרסם התעודה, "מסתבר, שהכותב, נזיר ספרדי היושב בא"י, או צליין מספרד", "היה עד-ראייה לגוראות הרעש". "קרוב לוודאי — מציין הוא — שהדברים הועלו על הכתב מיד לאחר המעשה". "הרשימה שלפנינו — ממשיך מר ב. — היא תיאור עובדות בלבד, כפי שראה אותן המחבר"; "זו היא תעודה עצמאית, שאינה תלויה בתעודות אחרות"; "אמנם, יש בה כעין קרבה לתעודה ג', שפירסמה ברסלבסקי¹), אבל הקבלת הדברים עצמם, המסופרים בשתי התעודות, מלמדת, שאין הרשימה שלפנינו עיבוד של אותה תעודה איטלקית. היא, כאמור, [פרי] התרשמותו של עד-ראייה".

ברם, די להשוות את התעודה האיטלקית בלבושה הגרמני ובתרגומו העברי, כפי שנתפרסמה במאמר "הרעש וכריתת הירדן בשנת 1546"²), עם התעודה הספרדית החדשה, בתרגומו העברי של ח. ב., כדי להגיע לכלל ודאות, שהפרטים המסופרים בתעודה החדשה תואמים תיאום מוחלט עם התעודה האיטלקית, הן בפרטי המאורעות של הרעש הנדון והן בסדר הרצאתם, וכי אין התעודה הספרדית אלא תרגום, הפשי קצת, מן המקור האיטלקי, או מתרגומו של המקור ללשון אחרת. והרי המקור האיטלקי עצמו, שעדיין לא הגיע לידינו, נכתב מפי אישים נכבדים בוונציה³) ותורגם לפחות, לשתי לשונות, לגרמנית ולצרפתית⁴).

"מהערות-שוליים אחת (בתעודה הספרדית), האומרת: 'חדשות משנת 46 — קובע ח. ביינארט — ניתן ללמוד, שהתעודה שלפנינו אינה אלא העתקה" (מן המקור הספרדי. י. ב.). לעומת-זה מציין הוא: "מסתבר ביותר, שבעל הרשימה כתב מזכרונו וטעה בתאריך בלבד". אמנם, כאן אפשר היה להקשות על המחבר ולשאול: אם נכון, ש"הדברים הועלו על הכתב מיד לאחר המעשה", כנ"ל, כיצד טעה "עד הראייה" בתאריך הרעש? אך בעצם אין הטעות בתאריך חשובה כל כך. זו יכלה להיות טעותו של המעתיק. הדבר המכריע בשאלת טיבה של התעודה ומקורותיה הוא אך ורק התיאום המוחלט בין שתי התעודות, האיטלקית והספרדית. תיאום זה יתבהר

1) עי' י. ברסלבסקי, לחקר ארצנו — עבר ושרידים, תל-אביב, תשי"ד, עמ' 228—230.

2) הוא המאמר בהערה הקודמת.

3) ראה להלן גוף התעודה, סעיף ח'.

4) על התרגום הצרפתי מאיטלקית עיין: לחקר ארצנו, שם, שם, עמ' 227, הערה 17.

לנו על ידי עריכת התעודות זו בצד זו. לשם הקלה מחלקים אנו אותן לסעיפים א—ח:

התעודה האיטלקית

א. ביום ה-14 בחודש יאנואר, שחל זה לא כבר, נתחוללה, כאן בירושלים, בשעת הצהרנים בערך, רעידת אדמה איומה, אשר הפילה את כיפתו של הקבר הקדוש, את חומותיו של המקדש, וכן נפל וניזוק בחלקו מגדלו של המקדש.

ב. נזקים גדולים נגרמו גם לדמשק, לערים ולכפרים אחרים, ורבים הם האנשים, שמתו ביים וביבשה.

ג. ארבע ערים ישמדו כליל ברעידת אדמה זו, והן: רמלה, יפו. Zozilgip. ושכם, עד כי אין להכיר, שהיו קיימות כאן ערים, פרט לדמשק ויפו. גם זולת ערים אלה אין מקום באותן ארצות, אשר לא סבל נזקים.

ד. בו ביום זרם מתוך מעיין, הנושא את שמו של הנביא אלישע, דם תחת מים, שהיו נשאבים ממנו תחילה; ובראשית אות הפלא הזה זינקה גם אש מתוכו. החזיון הזה ארך ארבעה ימים רצופים.

ה. הירדן היה חרב במשך שני ימים.

ו. ובו ביום (יום הרעש) קפא הים וכן יבשו כל הנחלים, המושכים במרחק כמה מילין בסביבות יפו אל הים, במשך שלושה ימים. כאשר התחילו הנחלים מושכים שנית היו מימיהם אדומים כדם.

ז. הים שליד יפו נסוג מן החוף מהלך יום תמים, ואפשר היה להלך על קרקעו ברגל יבשה, ויהי בהתקלה עם רב, כעשרת אלפים איש בערך,

התעודה הספרדית

א. ב-8 לחודש יאנואר 1546 היתה רעידת אדמה בירושלים, שהפילה לארץ את הכיפה של הקבר הקדוש, והרעידה את מקדש שלמה, והרסה את רוב מסגדיהם של המאורים.

ב. ובכל האיזור הזה בואכה דמשק היה הרס רב, ובכל מקום תמותה גדולה.

ג. והערים שנפגעו ביותר הן רמלה, Ramayar) צפת (cifayde) וסיגלי. (çigle). לא נשאר מהן שריד, כאילו לא נבנו מעולם. ולשאר המקומות נגרם נזק רב, מחוץ לעיר דמשק ועוד עיר אחת.

ד. באותו יום זרם דם במעיין אלישע, במקום שרגילים לזרום מים. ובתחילה פרצה אש, שנמשכה ארבעה ימים בלא הפסק.

ה. והירדן חדל ממהלכו במשך יום תמים.

ו. ובזרוע אחת של הים ובכל הנהרות הסמוכים נפסקו המים במשך שלוש שנה ימים. ולאחר מכן זרמו המים כדרך זרימתו של דם.

ז. ובנמל יפו, שבו יורדים העולים לרגל, נסוג הים יותר ממהלך של יום, והלכו חושבים רבים (ליים) ואספן עושר רב ממה שחשף הים. וכפי שידוע לכל

מי שיושב שם, הלך כל אחד להוציא עושר רב. וביום הרביעי, בהיות הים במצב זה, עלה הים בזעף גדול, גרף יותר מעשרת אלפים איש והטביע את כולם, איש לא נמלט.

ה. באותם ימים היו בטריפולי, באי קפרוס ובהרבה ערים אחרות רווחת וסופות חזקות כל כך, עד שנערמו הרים מן החול, שהביאה עמה הרוח. בדרך זו נחשפו עתיקות.

ובמקומות אחרים כוסה רכוש ונגרם נזק רב.

לבקש אחר דברים שונים על-פני הקרקע, שבו מי הים במהרה ויטביעו בקרבם את כל האנשים.

ח. בו ביום התחוללו בטריפולי סערות גדולות ובלתי-מצויות. הן גרפו מן הדרום חול לרוב וגיבבו הר גדול בקרבת העיר. בהר זה מצאו פסל נאה, עשוי נחושת, ובידו את של זהב. כדברי רים האלה סיפרו לנו האדונים Marcus Delfinus ו־ Contareus

וכן אדונים נכבדים אחרים בוונציה.

בו בזמן גרמו סערות מעין אלה גזרים גדולים גם לעיר המפורסמת פמרוס גוסטה אשר באי קפריסין והשחיתו את כרמיה. כמקרה זה קרה גם לסנט סרגיו.

בחינה מדוקדקת מראה, כי אין בתעודה הספרדית כל פרט נוסף על פרטי התעודה האיטלקית. ההבדלים, או השינויים, בתיאור הפרטים, המקבילים בתכנם ובסדרם, הם למעשה סטיות שבסגנון, או פרי קיצורים והסברה מצד המתרגם, או המעתיק, הספרדי. בחלקם אולי נגרמו על-ידי כתיבה על-פי הזכרון, ואילו בחלקם האחר — על-ידי גלגולי המקור האיטלקי עד התרגום העברי. נעמוד בזה על הבולטים שבהם:

בסעיף א' של התעודה האיטלקית מדובר על "נפילת חומות המקדש" ועל "נזק חלקי במגדלו של המקדש", בעוד שבסעיף הספרדי המקביל מדובר על "הודעויות מקדש שלמה" ועל "הרס רוב מסגדיהם של המאורים". למעשה, הדברים הם היינרוהך: כאן "חומות המקדש" ("של שלמה") וכאן "מקדש שלמה" עצמו; כאן "מגדלו" של המקדש וכאן "מסגדים" סתם. בתרגום הפשי אין מפלט מהבדלים ועירים כגון אלה.

בסעיף ג' של התעודה האיטלקית נמנות ארבע ערים, ש"נשמדו כליל", הלא הן Rama (רמלה), Joppe (יפו), Zoilgip (?) ו־ Sichein (שכם, ואילו בסעיף הספרדי המקביל נמנות רק שלוש ערים: Ramayar (רמלה), Cifayde (צפת?) ו־ Cigle (?). שם העיר הרביעית נשמט. תחת "יפו" בא בתעודה הספרדית השם Cifayde, שח. בינארט מזהה אותה עם צפת, אך, עם כל הדמיון הרב שבין Cifayde ל"צפת" ייתכן שאין כאן אלא סירוס השם "יפו" על-ידי המעתיק, שלא ידע לקרוא אותו מן הכתב הספרדי שהיה לפניו. והא ראייה: בהמשך אותה

פסקה אומרת התעודה האיטלקית: "נשמדו כליל... פרט לדמשק ויפו", ואילו התעודה הספרדית גורסת: "מחוץ לדמשק ועוד עיר אחת", שהמעתיק לא ידע לפענח את כתיבתה⁵. יש לשים לב לכך, שגם השם רמלה נכתב כאן שלא כהלכה. שעה שכל עולי-הרגל לארץ-הקודש יודעים לכנות את רמלה, בדרך לירושלים, בשם המסורתי המקובל (Rama⁵ א), גורסת התעודה הספרדית Ramayar דווקא.

מאלף מאוד הוא ההבדל בין שם העיר השלישית בתעודה האיטלקית לבין שם העיר השלישית בתעודה הספרדית. כאן שם מסורס Zozilgip, שאין אנו יודעים לפענחו, ואף כאן שם מסורס Çigle, שאין אנו יודעים לאיזו עיר נתכוון⁶. אכן, קרוב לוודאי, שכבר בשעת הדפסת המקור האיטלקי נסתרס השם, שהלך ונשתבש מתרגום לתרגום.

גדול וכולט לכאורה הוא ההבדל בין תיאור גורלה של דמשק בתעודה האיטלקית לבין תיאור גורלה של העיר בתעודה הספרדית. לפי המקור הראשון, לא נמנתה דמשק עם הערים "נשמדו כליל", "עד כי אין להכיר, שהיו קיימות כאן ערים", אך היא היתה בין אלה, שסבלו "נזקים גדולים" (ראה סעיף ב'). ואילו מחבר התעודה הספרדית, לפי דעתו של ח. ביינארט, "מדגיש, שדמשק לא נפגעה כלל"; והשווה ערך "דמשק" בעמודה ד' של טבלת-המקורות, בסוף מאמרו, עמ' 33.

המחבר מסיק את המסקנה, שדמשק "לא נפגעה כלל" מתוך הפסקה "ולשאר המקומות נגרם נזק רב, מחוץ (!) לעיר דמשק ועוד עיר אחת"; ברם, מתוך התרגום העברי יוצא, שאמנם לא נגרם "נזק רב" לדמשק, אך בשום-פנים אין ללמוד מכאן, ש"לא נפגעה כלל".

לאמתו של דבר, קיים הבדל-מה בין שתי התעודות: לפי המקור האיטלקי נגרם לדמשק נזק רב, ולפי התעודה הספרדית לא נגרם לה נזק רב, אך הבדל זה, כהבדלים אחרים, הוא, כאמור, פרי כתיבה על-פי הזכרון המטעה מצד המתרגם או המעתיק הספרדי.

הבדל קטן בולט גם בסעיף ה' של שתי התעודות: לפי המקור האיטלקי חרב הירדן במשך שני ימים, ואילו לפי המקור הספרדי במשך יום אחד בלבד. לפי התעודה העברית הראשונה, שפירסמתי במאמרי הנ"ל, חרב הירדן במשך שלושה ימים. סעיף ז' בתעודה הספרדית רחב קצת יותר מאשר בתעודה האיטלקית, אך ניכר, שהמתרגם הספרדי, או המעתיק ממנו, הוסיף קצת נופך משלו. בתרגום

⁵ אמנם בסעיף ז', להלן, נזכר נמל יפו (Jafa), אך המעתיק מכתב-היד הספרדי המקורי לא היה יכול לדעת, כי "העיר השנייה" בשורת הערים הנהרסות, בסעיף ג', היא אותה יפו, המפורסמת כעיר-נמל לעולי-הרגל מאירופה. בכתב-יד יכול השם להיות כתוב במקום אחד נכונה ובמקום שני להשתבש עד לבלי הכר.

⁶ א) כידוע, מזהה המסורת הנוצרית את רמלה עם רמה של שמואל.

ב) ודאי אין כאן "שכס", שהיא "העיר הרביעית", שנשמטה, כאמור, מן התרגום הספרדי.

הגרמני למקור האיטלקי כתוב בפשטות ריאלי, שאנשי יפו יצאו לבקש "דברים שונים" על קרקעית הים הנסוג, ואילו התעודה הספרדית מספרת על "איסוף עושר רב ממה שחשף הים"; "כפי שידוע לכל מי שיושב שם, הלך כל אחד להוציא עושר רב"...

חפשי יותר הוא תרגומו של סעיף ח'. כאן קיצר המתרגם הספרדי קמעא, השמיט את שמות הערים פמוגסטטה וסנט סרגיו באי קפריסין, ואף שינה קצת את סדר הפרטים.

התעודה הספרדית לא הוסיפה על פרטי הרעש הניתנים בשתי התעודות העבריות ובתעודה האיטלקית, בתרגומה הגרמני, שפירסמתי במאמרי הנ"ל, אף על-פי-כן חשובה היא מאוד. היא מלמדת אותנו עד כמה עצומה היתה השפעת אותה חוברת איטלקית, שדנה באסון המחריד בארץ-הקודש. היא תורגמה, לפחות, לגרמנית, צרפתית וספרדית. התרגום הצרפתי אינו לנגד עינינו, ואין אנו יודעים מה טיבו, אולם על התרגום הספרדי יש לומר, שהוא לא נתן את דעתו על חלקי החוברת הקוראים את הנוצרים לחזור בתשובה⁷, כי אם הסתפק בתיאור הרעש בלבד. ואפשר שגם בספרדית היה תרגום מלא, אלא שהמעתיק שלנו הוציא ממנה רק את תיאור הרעש.

יש להחזיק טובה לה. ביינארט על שערך את ארבע התעודות, שתי העבריות, התעודה האיטלקית והתעודה הספרדית, בארבע עמודות מקבילות, כדי לעמוד על זוהה ועל השונה בהן⁸, אך גם טבלה זו טעונה הערות אחדות; נעמוד בעיקר על פרטי עמודה ד', עמ' 33—34, שהם מיצויה של התעודה הספרדית:

בערך "ירושלים", סעיף 1, נאמר: "הרס מסגדים ומסגד כיפת הסלע", אך בגוף התעודה אין ל"כיפת הסלע" מסגד.

בערך "רמלה" נאמר "נהרסה כליל", ואילו בערכים "צפת" ו"סיגלי" — ניווק ברעש". והלא בגוף התעודה, עמ' 32, כלולות שלוש הערים רמלה, "צפת" וסיגלי, במשפט אחד האומר: "נפגעו ביותר... לא נשאר מהן שריד, כאילו לא נבנו מעולם". והשווה התעודה האיטלקית, סעיף ג', האומרת: "נשמדו כליל... עד כי אין להכיר, שהיו קיימות כאן ערים".

בערך "מעין אלישע" נאמר: "שריפה, שארכה 4 ימים". כזאת מסיק המחבר גם מן התעודה האיטלקית, ערך "מעין אלישע", עמודה ג', בכתבו: "המעין פלט אש מתוכו במשך 4 ימים". ברם, לפי המקור האיטלקי "זינקה האש" מתוך המעין רק "בראשית אות הפלא" של הפיכת המים לדם, ולא ארבעה ימים. ארבעה ימים ארך החזיון של "זרימת דם תחת מים". יש למצוא חיזוק לכוונת המקור האיטלקי, כפי שאנו מגדירים אותה, במקור העברי הראשון שכמאמרי הנ"ל, הגורס: "ואחרי כן באו גויים בוכים ואמרו, שלא היו בוכים על חורבן בתיהם, אלא בעבור המים המתוקים מדבש, שנהפכו להם לדם, ואמרו שעמדו (המים) דם כמו ג' או ד' ימים"⁹.

7 לחקר ארצנו, שם, שם, עמ' 226.

8 השווה סיכום שלוש תעודותי בפרק "הרעש ותוצאותיו", שם, שם, עמ' 230—231.

9 שם, שם, עמ' 227.

ואם באה התעודה הספרדית וגורסת, לפי תרגומו של ח. ב., "ובתחילה פרצה אש, שנמשכה ארבעה ימים בלא הפסק", הרי לא ירד כותבה, או מעתיקה הספרדי, לסוף כוונתו של המקור האיטלקי.

דרך-אגב, יושם לב לתיאום בין הביטוי "בראשית אות הפלא זינקה אש" בתעודה האיטלקית לבין הביטוי "ובתחילה פרצה אש" בתעודה הספרדית. בערך "ירדן" נשתרבה בטעות הפסקה "דם במקום מים", כאילו גם מי הירדן עצמו נהפכו לדם. המחבר מייחס את הפיכת מי הירדן לדם גם לתעודה העברית הראשונה של מאמרי, שהוא ממצה אותה בעמודה א' של הטבלה שלו, אולם בשתי התעודות כאחת אין רמז לכך. פרטים מיותרים אלו נשתרבו, כנראה, בהשפעת הנהרות בסביבות יפו, ש"נהפכו לדם". ואפשר, שהמחבר העביר את הפרטים האלה בטעות מן הערך "הים" אל הערך "הירדן", כי בערך "הים", עמודות ד' וג', חסר הפרט, שמי הנהרות "זרמו כדרך זרימתו של דם", (התעודה הספרדית), או "כאשר התחילו מושכים שנית היו מימיהם אדומים כדם" (התעודה האיטלקית). והשווה סעיף י' בשתי התעודות המקבילות לעיל.

י. ברסלבי (ברסלבסקי)

(הערות למאמרו של ח. ביינארט¹)

מתקבלת על הדעת השערתו של מר ביינארט על מחבר התעודה הספרדית, המתאר את הרעש של 1546, כנזיר ספרדי שישב בארץ או כצליין מספרד (אבל אותה שעה אין להטיל כל ספק באי מקוריותה של תעודה זו). לפי דעתי, היא תורגמה מתעודה קודמת אחרת, בדומה לתעודה הגרמנית, השמורה ב"בריטיש מוזיאום", שנתפרסמה ע"י י. ברסלבסקי². לדבריו, תורגמה תעודה זו מאיטלקית, ויש גם תרגום צרפתי ממנה.

שתי התעודות (הגרמנית והספרדית), מעבירות לעינינו את נוראו-תיו של רעש זה כהשתלשלות מאורעות אחידה, ואף באותו סגנון ודרך-תיאור. הן פותחות בתיאור ההרס, שהרעש גרם לירושלים, מסמנות את תחומי פגיעתו, מציינות את הערים, שנפגעו יותר מכל, וכן את שאר המקומות, שנפגעו פחות, ולאחר מכן הן מתארות את תופעות הלואי של הרעש, במזרח הארץ: פריצת אש, הפיכת מימי עין אלישע לדם, וכריתת מימי הירדן; ואילו במערבה: עמידת הים תחתיו וכריתת זמנית של מי הנחלים במסיבי יפו והאדמתם לאחר שובם למצבם הקודם. לבסוף בא תיאורו של הגל הסייסמי והסערות שהתחוללו בטרופולי ובאי קפריסין.

מבחינת הדיוק בתאריך והפירוט של המקומות והמאורעות — עולה התעודה הגרמנית על הספרדית.

1) ראה ידיעות שנה יט, א"ב, עמ' 36.

2) ציון, שנה ג', תרצ"ח, עמ' 323. [ועתה, לחקר ארצנו — ענר ושרידיים, תל-אביב,